

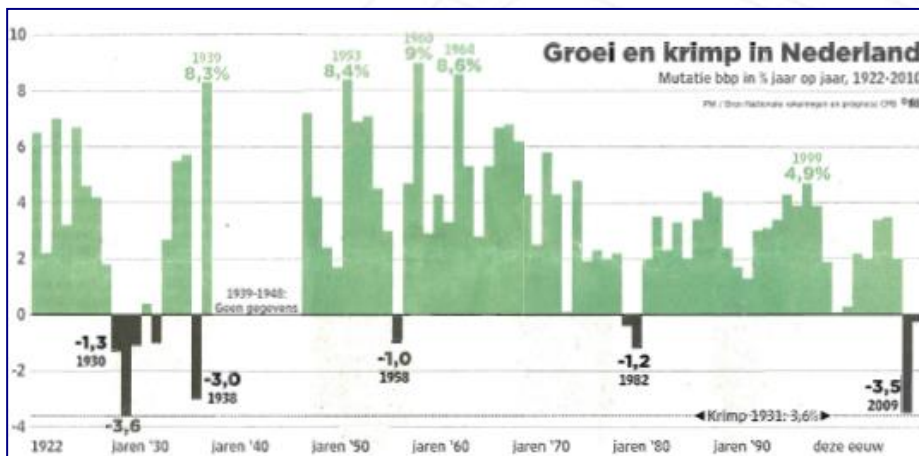
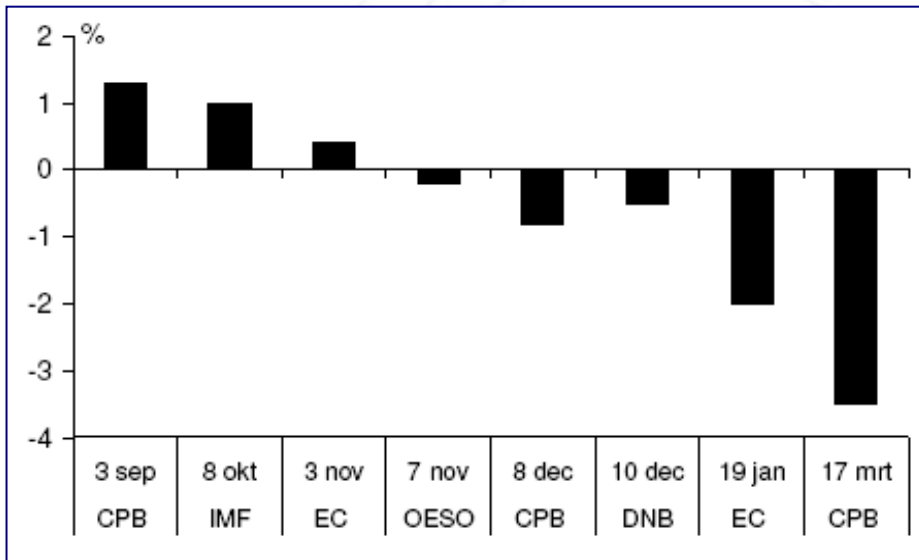
After the crunch

**De gevolgen van de (krediet-)crisis voor
projectontwikkeling en gebiedsontwikkeling**

mr. P.G.A. Noordanus
voorzitter NEPROM
22 april 2009

- (Structurele) gevolgen (krediet-)crisis
- Consequenties voor gebiedsontwikkeling
- Crisispakket kabinet Balkenende
- Lokaal/regionaal de crisis te lijf

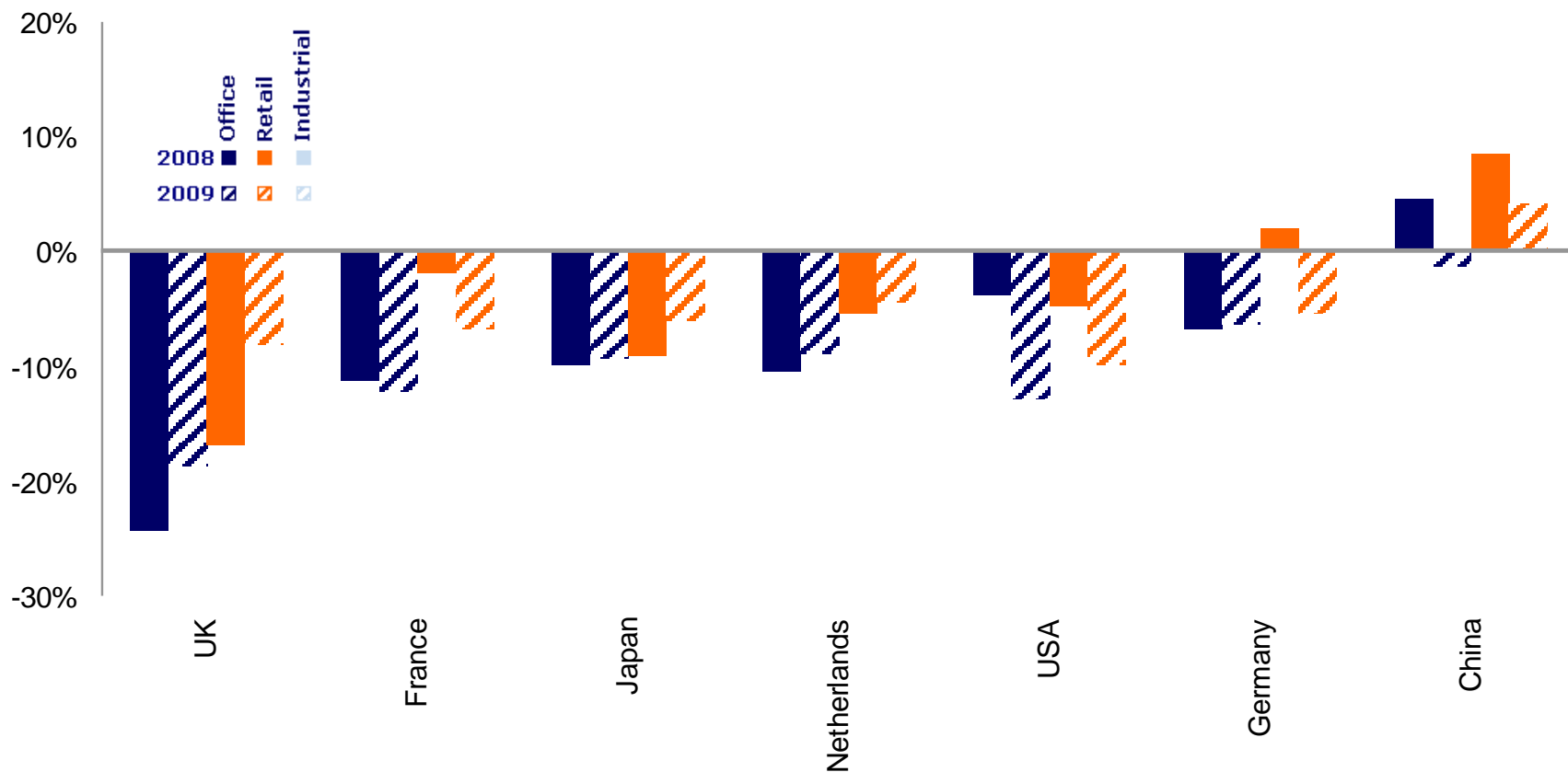
Crisis is nog lang niet voorbij

- Rolling forecasts verslechteren obv negatieve inkomende data
- BBP-groei 2009 in half jaar tijd van +1,2% naar -3,5%
- BBP-groei 2010 -0,25%
  - Investeringsen -11% in 2009 en -12% in 2010
  - Consumptie -0.25% in 2009 en -0.5% in 2010
  - Werkloosheid van 3,9% in 2009 naar 8.75% eind 2010
- Hiermee is recessie ergste sinds Grote Depressie

Wereldwijde prijsaanpassing op commerciële vastgoedmarkten: NL staat niet op zichzelf

Waardeontwikkeling commercieel vastgoed in 2008 and 2009

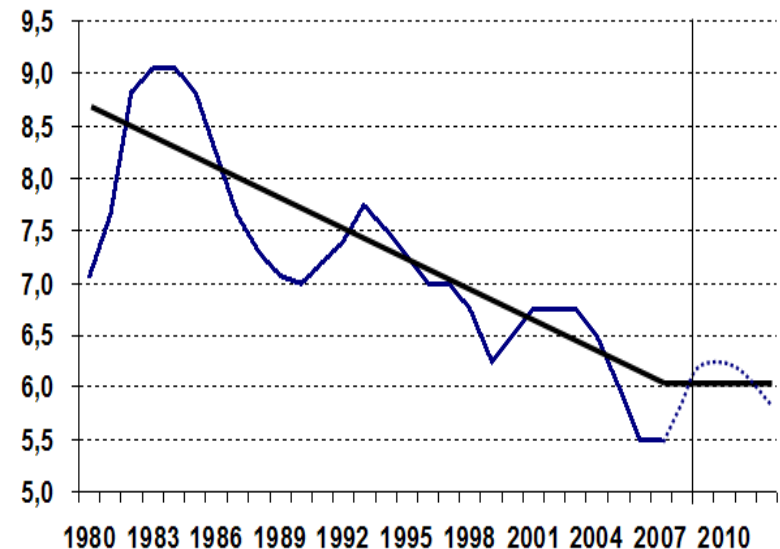

Source: ING Real Estate Research & Strategy as of September 2008.

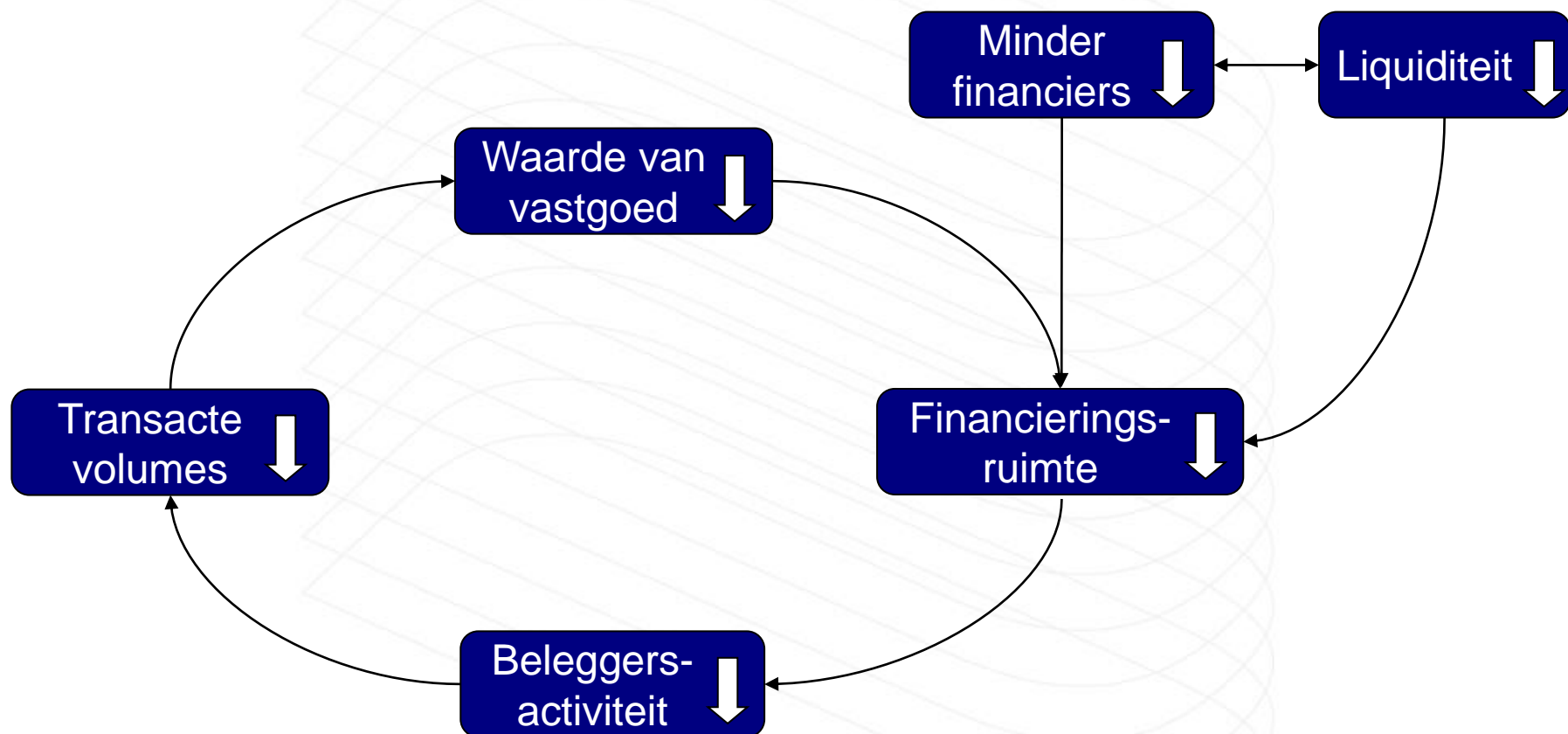
Note: Countries ranked from left to right by the higher cumulative average loss in capital values in the three sectors in 2008 and 2009.

NEPRDM Beleggingsmarkt: deleveraging en prijscorrectie vastgoed

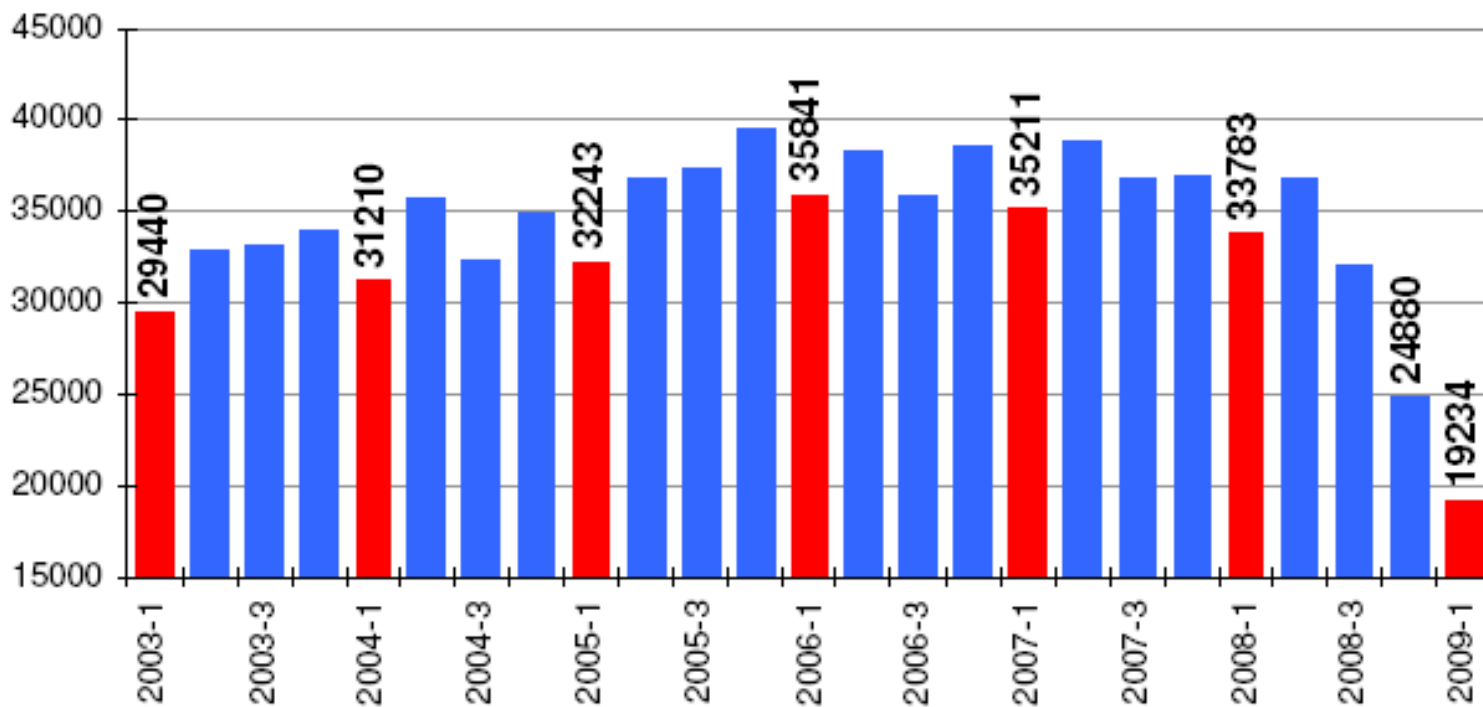
- Herwaardering vastgoedprijzen via stijging yields (+75 bp sinds start crisis)
- Million dollar question:
  - nieuw niveau rond 2005 waarden?
  - of nieuw niveau rond 2003 waarden als 2004-2007 zeepbeljaren blijken te zijn
- Belegger:
  - 1H09 geen commitments (kom na zomer maar terug)
  - 2009 is jaar van dumpprijzen
  - Korte termijn horizon (oplevering na 2010 niet interessant)
  - Vragen meer zekerheden van ontwikkelaar
Wil meteen rendement via forward funding
  - In kantorenmarkt vooral gericht op buitenland omdat daar al veel afgeboekt is
  - Wil vanaf begin meepraten: eigen stempel op project zetten

Negatieve spiraal op markt voor commercieel vastgoed

Opnieuw sterke daling van het aantal transacties

Bron: NVM

Verkoopontwikkeling 4^e kwartaal 2008 versus 1^e kwartaal 2009

Verkoopontwikkeling 4e kwartaal 2008 versus 1e kwartaal 2009 aantallen

Aantallen	6.636	5.685	2.689	2.361	1.864
Prijs	€ 167.000	€ 204.000	€ 219.000	€ 266.000	€ 380.000

Nederland
min
- 22,7 %

Appartement
min
- 18,9 %

Tussenwoning
min
- 21,2 %

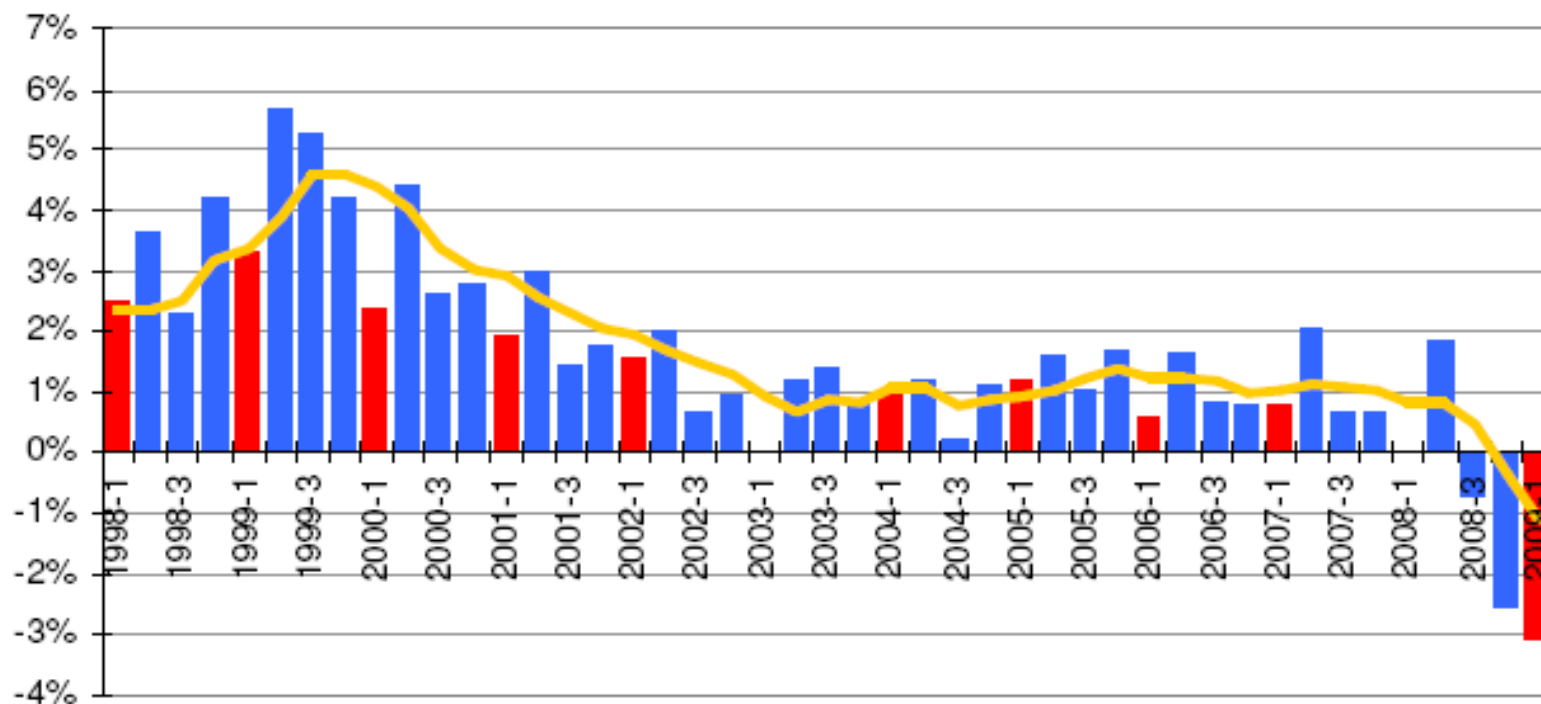
Hoekwoning
min
- 21,1 %

Tweekapper
min
- 27,8 %

Vrijstaand
min
- 33,4 %

Prijzen dalen voor het derde achtereenvolgende kwartaal

Bron: NVM

Productie woningbouw

	2007	2007	2008	2009	2010	2011	2011/14
	<i>mld euro's</i>	<i>volumemutatie in procenten</i>					
nieuwbouw	13,6	3,9	-0,5	-10,5	-13,5	-2,0	6,0
herstel en verbouw	7,0	8,1	2,0	-5,5	-11,5	-2,5	4,5
onderhoud	5,1	3,9	2,5	-2,5	-0,5	1,0	2,5
totaal	25,8	5,0	1,0	-7,5	-10,0	-1,5	5,5

Bron: Economisch instituut voor de Bouwnijverheid

- Mixed used centrumontwikkelingen: (residuele) grondwaarde aanpassen
- Steviger prioriteren
- Woningbouwlocaties: herprogrammeren en opnieuw dicht rekenen

Crisispakket Balkenende

- Aanbodeconomen versus Keynes
- Gebiedsontwikkeling: ISV en BLS geld sowieso nodig
- Verder: geen maatregelen ter stimulering woningmarkt

Lokale/provinciale initiatieven

- Erfpachtsinitiatief Rotterdam
- Opkoopfonds Gelderland
- Woningfonds Noord-Brabant
- Overige lokale initiatieven

NEPRDM

Slotbeschouwing

